

SERDÜLŐKORÚ TANULÓK ERKÖLCSI ÍTÉLETEI ÉS MAGATARTÁSA II.

DOMBI ALICE

Az ember erkölcsi fejlődése egész életén keresztül folyik. Ez a folyamat azonban az iskolás években a legintenzívebb. Ebben az időben rakódnak le azoknak az erkölcsi tulajdonságoknak az alapjai, amelyekkel az ember az önálló életbe lép.

Milyen vonások jellemzik a személyiség erkölcsi teljességének fogalmát? CELIKOVA (1975) a következőképpen fogalmazta meg:

- A személyiség harmonikus, morális fejlődésének összetevői.
- Az erkölcsi tudat, a képzetek, az ismeretek és az erkölcsi érzelmek szintézise. Az erkölcsileg teljes személyiség tudatában az érzelmek szerves egységben vannak a racionálissal, s így jut kifejezésre a személyiség eszmei meggyőződése.
- Az erkölcsi normáknak és elveknek az ember tevékenységében való objektív megvalósítása a magatartási motívumokban jut legnyilvánvalóbban kifejezésre.

A morális motívumok az erkölcsi tudat aktivitásának konkrétabb jellemzését, gyakorlati magatartási irányultságát foglalják magukban.

- Az ember erkölcsi arculatát kifejező tulajdonságok, vonások összessége.
- Az általános és különös dialektikus egysége. Ez kifejezi a társadalmilag tipikust, (osztály, közösség) ugyanakkor kifejezi az erkölcsösen tipikusnak individuális sajátosságait is, amelyre hatnak a külső tényezők, az élettapasztalat stb.

Az erkölcsi tudat és magatartás kölcsönhatása fokozatosan alakul ki, függ az életkori sajátosságoktól. Az erkölcsi tudatosság szintje determinálja a magatartást is. „Tehát az erkölcsi normák tudatosítása és tudatos érvényre juttatása a korosztály fejlődési jellemzőinek tekinthető.” (BÍRÓ K., 1976.)

Erkölcsi ítéletekben megnyilvánuló magatartási tendenciák

A tanulók orientációja az erkölcsi értékek terén az erkölcsileg értékes tulajdonságok kialakulásának, és az erkölcsileg helyes magatartásmód kialakításának mozgatója. A kisebb-nagyobb közösségek elvárásai — amelyekbe a gyermek tartozik —, befolyásolják ezt.

Korábbi vizsgálataim 12—14 éves tanulók erkölcsi arculatának legfőbb sajátosságairól, az erkölcsi tudatosságra épülő ítélőképességről — amely utal a magatartás orientáltságára —, adtak képet.*

Jelen vizsgálat célja, hogy feltárhassuk, hogy a közösségi szempontból értékes, szocialista erkölcs normáinak, követelményeinek megfelelő magatartási tendenciák

* Serdülőkorú tanulók erkölcsi ítéletei és magatartása I. Tudományos Közlemények 1979.

milyen mértékben találhatók meg a vizsgált populáció magatartásképeiben. Az osztályokról való összkép magában foglalja azt is, hogy az egyes gyerekek mennyiben tesznek eleget az elvárásoknak, s rámutat a magatartás minőségét meghatározó ösztönző rendszer mibenlétére is.*

Az adatgyűjtés a következő magatartási tendenciákra irányult:

- önmagukhoz való viszony;
- másokhoz való viszony;
- közösséghez való viszony.

Ezek a magatartási jellemzők, tendenciák azért jelentősek, mivel feltárták az egyéni és kollektív riányultság főbb jellemzőit.

Az erkölcsi fejlettség minőségét az mutatja, hogy az egyén döntése, állásfoglalása, cselekedete individuális vagy közösségi irányú. A szocialista erkölcs normái az egyén magatartását szabályozó belső erővé csak akkor válnak, ha a közösség szükséglete az egyén belső szükségletévé válik.

A gyermek számára nagyon fontos, hogy mit tart róla szűkebb környezete, referenciacsoportja. Ez adja az önértékelés alapját. Az egyén másokról alkotott ítéletei közvetve, saját személyiségének jelentős vonásait is megrajzolják, önmagáról alkotott véleményébe pedig önkéntelenül is beleszövődnek az adott kollektíva ráirányuló jelzései. Ezek határozzák meg a gyermek értékítéleteit.

„Ilyenek vagyunk” címmel fogalmazást írtunk, amelyben a gyerekek leírták önmagukról és tetszés szerint kiválasztott osztálytársaikról a véleményüket. Ezekből gyűjtöttük ki, és a gyerekekkel történt beszélgetések alapján állítottuk össze a magatartási jellemzőket. A következő összegezés a dolgozatokból kigyűjtött fogalmköröket tartalmazza számszerű és %-os megoszlásban.

1. sz. táblázat

Magatartási jellemzők	Fogalmak	
	száma	%
1. Önmagához való viszony	189	18,6
2. Másokhoz való viszony	246	24,2
3. Közösség e való viszony	579	57,2
	1014	100,—

A következőkben részletezem az egyes csoportokba sorolt tulajdonságokat. A részletes, fogalmankénti lebontás rámutat a tartalmi összetevőkre.

1. Önmagához való viszony

2. sz. táblázat

Magatartási jellemzők	Fogalmak	
	száma	%
Célratoró, tudatos	55	15
Szorgalmas	22	6
Határozott	22	6
Erős akaratú	18	5
Önálló	14	4
Kitartó	11	3
Fegyelmezett	7	2
	149	

(A %-os adatokat a tanulók számához viszonyítottuk.)

* Vizsgálataimat 7. 8. osztályos tanulók körében végeztem, akiknek erkölcsi ítéletei jellemzőivel a tanulmány első részében foglalkoztam. (1979)

Rózsa F. sgt-i Ált. Isk. Szeged, 82 tanuló 1977/78. tanév 3. sz. Ált. Isk. Békés, 182. tanuló 1976/77. tanév Általános Iskola Deszk, 103 tanuló 1975/76. tanév.

Az „Önmagához való viszony” gondolatköre igen gazdag. A leggyakrabban használt fogalom a céltudatosság a tanulók 15 százalékánál fordul elő. Ez utal az erkölcsi meggyőződésre, mint a célt kitűző, meghatározó személyiségkomponensre. A tanulók összesen 21 fogalmat neveztek meg, az említetteken kívül még a következőket:

Logikusan gondolkodó	önkritikus	torkos
Bátor	magabiztos	engedetlen
Szerény	önérvényesítő	követelő
Megfontolt	komoly	meggondolatlan
Rendszerető	öntudatos	

2. Másokhoz való viszony

3. sz. táblázat

Magartartási jellemzők	Fogalmak	
	száma	%
Becsület	109	30
Igazságos	59	16
Tisztességes	11	3
Családszerető	11	3
Öregeket tisztelő	7	2
Megértő	6	2
Példamutató	5	1
	208	

(A %-os adatokat a tanulók számához viszonyítottuk.)

A táblázat adatai a tanulók önálló megfogalmazásaiban az emberi viszonyok jellegére vonatkozó erkölcsi megnyilvánulásokat tartalmazzák. A motívumkör lényeges összetevője a család egyes tagjaihoz, a család egészéhez fűződő viszony.

A táblázatban feltüntetett fogalmakon kívül még a következőket nevezték meg:

Őszinte	jószívű	hiú
Tisztelettudó	engedelmes	verekedő
Jószándékú	önzetlen	önző
Hűséges	szótartó	csúfolkodó
Társait becsülő	erélyes	önhitt
Sportszerűen viselkedő		hazudozó

3. A közösséghez való viszony

4. sz. táblázat

Magartartási jellemzők	Fogalmak	
	száma	%
Segítőképző	128	35
Kötelességtudó	97	26
Közösségi ember	92	25
Aktív	57	16
Alkalmazkodó	41	11
A közösségért dolgozó	32	9
Pontos, megbízható	27	7
Önfeláldozó, áldozatkész	21	6
A közösség érdekeit szem előtt tartja	20	5
Szereti, becsüli társait	13	4
	528	

(A %-os adatokat a tanulók számához viszonyítottuk.)

A fenti motívumcsoport számszerűleg a legnagyobb. A közösségi motívumcsoportból a legtöbb tanuló a segítőkész, kötelességtudó fogalmakat sorolta fel. (35%, 26%) A „közösségi ember” összefoglaló, összetevőkre nem bontó megállapítás pedig a fogalmazványok 25%-ában szerepel.

Az említett fogalmakon kívül a tanulók még a következő, közösséggel kapcsolatos fogalmakra, tevékenységformákra utaltak.

megtalálja helyét a közösségben	jó szervező
felelősségtudattal rendelkezik	beilleszkedni tudó
fejlett közösségi érzésű	

Megtalálhatók a válaszokban a közösségen beülli személyes kapcsolatok jellemzői:

érzékenység mások gondjai iránt,
emberi megértés,
mindent el lehet mondani neki,
bánatunkkal, örömünkkel hozzá fordulhatunk.

Összefoglalva az eddigieket, a közösséghez való viszony megmutatkozott:

- a közös feladatokban való részvételben;
- a feladatok elvégzésének kezdeményezésében;
- a közös ügy sikere érdekében kifejtett tevékenységben;
- a megbízások vagy önként vállalt feladatok lelkiismeretes teljesítésében;
- a társakkal való érintkezés jellegében.

Az erkölcsi magatartás jellemzői

Az eddigi adatok megerősítését célozta a gyermekek természetes körülmények közötti magatartásának vizsgálata. Az adott problémakörrel kapcsolatos viselkedésformákat, konkrét magatartási megnyilvánulásokat a falusi iskola 7. osztályában vizsgáltam.* A következő módszereket alkalmaztam:

- az osztály megfigyelése,
- erkölcsi beszélgetés,
- tanári jellemzés,
- iskolai dokumentumok tanulmányozása.

Ezek rámutatnak a magatartás etikai minősége és determinánsai (ösztönzők, irányultság, jellem), néhány sajátosságára. A közös tevékenység, munka során tett megfigyelések lehetőséget adnak arra, hogy a magatartás erkölcsi orientáltságának alakulása, fejlődése nyomon követhető legyen. A magatartási megnyilvánulásokat többféle élethelyzetben vizsgáltam:

- tanítási órán,
- óraközi szünetben,
- közös munka folyamatában,
- úttörő-foglalkozáson,
- osztályfőnöki órán.

Ez utóbbin az osztályfőnök vezetésével — konkrét szituációkból kiindulva — folytatott beszélgetés témája a következő volt:

- Az osztály céljai, közös munkája.
- Az osztály közvéleménye
- Kinek tartozunk felelősséggel tetteinkért?

* A vizsgálat ideje: 1976—1978. év.

Ennek kapcsán érintették a témánk szempontjából fontos fogalmakat. A megfigyelés hosszabb ideig tartott, hiszen különböző időpontban, helyeken és tevékenységek során történt.

A kollektíva érdekében végzett közös munkatevékenység, az erkölcsi tárgyú beszélgetések az erkölcsi tudatosság és magatartás lényeges mutatóit tárják fel, és megerősítik, kiegészítik az előző vizsgálatok eredményeit. Az osztályfőnök jellemzése az osztály közösségi munkájára és konkrét munkatevékenységre vonatkozott. A jellemzés szempontjai a következők voltak:

1. A csoport minősítése a közösségi munka eredményessége szempontjából.
kiváló   jó   közepes   gyenge
2. Az együttműködés jellemzői
konfliktusmentes — pozitív nézetazonosság
                              — negatív nézetazonosság
konfliktusos   — mérsékelt pozitív
                              — mérsékelt negatív
3. Előfordult-e, hogy valaki kivonta magát az osztálymunkából, vagy fegyelmetlen, erőszakos volt?
4. Tett-e valaki az osztályból az ilyen eset megszüntetéséért valamit?

Az elmondottak lehetővé teszik, hogy az alábbiakban sűrítsem az osztályról alkotott véleményemet. Az osztály a közösségi munka eredményessége szempontjából jónak minősíthető. Az együttműködés fokára jellemző, hogy előfordulnak konfliktusok, azaz az osztályközösség tagjai nem minden kérdésben vannak azonnal egységes állásponton. Ez bizonyos esetekben téves problémalátásról tanúskodik. Ennek feltárását célozta a konfliktusmentes és konfliktusos együttműködés jellemzőinek rögzítése. (A pozitív nézetazonosság azt jelenti, hogy a követelményeket helyesléssel fogadják. Ezzel szemben a negatív nézetazonosság egyértelmű elutasítás. A mérsékelt, pozitív, ill. mérsékelt negatív kategória azt jelenti, hogy nem mindenki helyesli, ill. utasítja el a követelményeket.)

Körütekintő tanári irányítással lehetséges a helyes, közös álláspont kialakítása. Így elérhető, hogy igénnyé váljék az, hogy a gondokat közösen beszéljék meg, a hibákról a közösség előtt számoljanak be, mint ahogy ez a tanulmány korábban megjelent I. részében elemzett szituáció gyermeki megoldási javaslaiból kitűnt.

A helyes bírálat és önbírálat a fejlett közösségi gondolkodásmód és magatartás lényeges ismérve. Ez a nevelő erejű közösségi közvélemény alapvető biztosítéka is.

A bírálat és önbírálat erkölcsi fontosságát a közösségi élet szempontjából a következő kérdéskörrel vizsgáltam:

- Nyilvánítasz-e véleményt, ha valaki osztályodban rossz munkát végez, vagy helytelenül viselkedik?
- Bevallod-e hibáidat az osztály előtt?

A legfejlettebb közösségi gondolkodásról vallanak azok a megnyilatkozások, amelyek a bírálat és önbírálat szükségességét a közösség érdekének tartják. Erkölcsileg a legfejlettebb gondolkodásra és magatartásra utalnak azok a vélemények, amelyek a bele nem avatkozást tekintik megoldásnak. Ilyen vélemény azonban kevés fordult elő. A fogalmak helyes értelmezését elősegítette más, fontos sajátosságok előtérbe kerülése. (Őszinteség, tárgyilagosság, segítségadás stb.)

A gyermek állandó fejlődésben van, ezért egyénisége, jellemének sajátosságai, a tanuláshoz, az élethez, a közösséghez való viszonya, viselkedésformája változóan meggyerez. A vizsgált osztályok esetében az ismertetett módszerekkel és tevékenységi formák során a következő magatartási típusokat lehet megkülönböztetni. Ez utal a viselkedésformák indítékaira is.

1. Látják az adott követelmény szükségességét, helyességét, de időnként tanács-talanok, tanári segítségre is szorulnak.
2. Élethelyzetek és tevékenységi formák szerint változik viselkedésük. (Pl. órán fegyelmezettek, szünetben féktelenek.)
3. Általában helyesen viselkednek, de ez nem meggyőződésből fakad.
  - a) Viselkedésük személyhez kötött. (Tanár, szülő stb.)
  - b) Csendes temperamentumúak, kerülnek a konfliktusokat.
  - c) Félelemből, jutalom reményében viselkednek helyesen.
4. Tudják, ismerik, hogy mi a helyes, de nem ennek megfelelően cselekszenek.

Oka:

  - a) önuralom hiánya,
  - b) más tevékenység iránti vágy,
  - c) élénk fantázia.
5. Nyughatatlan gyerekek, akik
  - a) az erkölcsi tartalmakat ismerik, de együttes munkára nem képesek,
  - b) az erkölcsi tartalmakat nem tették magukévá.
6. Veszekedő, összeférhetetlen gyerekek, akik
  - a) magatartásukat nem tartják megfelelőnek, de önuralomra törekvésük nem jár sikerrel,
  - b) magatartásukat helyesnek tartják. (Tetszelegnek e szerepben.)
7. Látják az adott követelmény szükségességét, megvalósulása érdekében más-sokat is próbálnak bevonni a munkába.

A fentiek a vizsgált kis közösségekre jellemzők. Szélesebb körű vizsgálat a kategóriá-kat még körülhatárolhatóbbá tehetné, pontosíthatná, esetleg újabb típusok is fel-színre kerülhetnének.

A vizsgálat során arra is fény derült, hogy az osztályok tevékenységének mely területén magasabb az erkölcsi öntevékenység szintje, az egyéni megnyilvánulások színvonala, s mely területen tapasztalható aktív kiállás.

Az, hogy az erkölcsi helyzetet a tanulók adott esetben mennyire ítélik bonyo-lultnak, függ az általános értelmi és ezen belül az erkölcsi tudatosság szintjétől. A tu-datosságon alapuló erkölcsi szokások egy idő múlva elvesztik eredeti indítékukat, és később maguk is cselekvési motívummá válnak. Az erkölcsös cselekvés gyako-roltatása biztosítja a magatartási készségek, szokások kialakítását, rögzítését, és azt, hogy az erkölcsi elvek a gyakorlatban érvényesíthetők legyenek.

A magatartás vizsgálatokor a magatartásban megmutató tendenciákra kell figyelmet fordítani. E tendenciák alakulása rámutat az ösztönzők szerepére. Tehát az erkölcsi magatartás kialakulása alapjául szolgáló erkölcsi szükségletek segítségével vezet a jellem formálódásáig. Az erkölcsi szükségletek kialakulása, megszilárdulása a magatartás erkölcsi normákkal kapcsolatos viszonyában jut kifejezésre. Ehhez megfelelő adatokat szolgáltatott a tanulók együttműködést igénylő közös tevékeny-sége. Az ilyen helyzetben ugyanis a megoldandó feladatok olyan erkölcsi követel-mények elé állítják a gyermekeket, amelyek erkölcsi szükségletként érvényesülve a gyakorlás során a személyiségben is domináns vonásként jelentkeznek, s ezzel nemcsak a gyermek saját magatartásának vezető motívumaivá válnak, hanem a kör-nyezet ilyen irányú cselekvését is megkövetelik. Az ilyen cselekvési helyzet jól mu-tatja az objektív és szubjektív követelményekkel szembeni pozitív vagy negatív vi-szonyt, azaz az erkölcsi orientáltság általános jellemzőit.

Végezetül megállapítható, hogy a tanári tudatosító tevékenység az osztályokban nem marad eredmény nélkül. A kollektíva érdekében végzett munka erkölcsi követel-

ményeinek tudatosulása, beépülése, belső szükségletté válása — amint a tanulók megnyilvánulásából kitűnik — jó irányban fejlődik.

Az erkölcsi normáknak megfelelő magatartás szükséglete magában foglalja a meghatározott társadalmi elvárásoknak a magatartás belső feltételeivé válását. A vizsgálat eredményei arra utalnak, hogy biztosítva a tanulók erkölcsi tapasztalatszerzési lehetőségeit, gondoskodni kell ezen elemek személyiségbe történő beépüléséről. Ez azt is jelenti, hogy az erkölcsi tapasztalatszerzés hatásossága, határfoka attól is függ, hogy megfelelő, intenzív erkölcsi tudatosítás támasztja-e alá. Ha kialakulnak a domináló magatartási motívumok, ezek tulajdonképpen a személyiség irányultságát adják. Az etikai szempontból értékes irányultság a társadalmi-közösségi jellemzők személyiségben való dominanciája. Ha ezek a gyermek számára vezető motívummá válnak, úgy elértük célunkat.

IRODALOM

- ÁGOSTON GY., 1969. A kommunista erkölcs tartalma és az erkölcsi nevelés feladatai. Tankönyvkiadó, Bp. 218. l.
- BÁBOSIK I., 1978. Az erkölcsi-társadalmi motívumok és a magatartás sajátosságai. Vizsgálat az általános iskola felső tagozatában. Pedagógiai Szemle 2. 99—111. l.
- BÁBOSIK I., 1978. A személyiség erkölcsi magatartását meghatározó tényezők vizsgálatának elméleti koncepciója. Kutatásmetodikai Tanulmányok. MTA Pedagógiai Kutató Csoport 7—15 l.
- BÁBOSIK I., 1979. Az erkölcsi-társadalmi magatartás determinációja és az erkölcsi nevelés feladatai. Pedagógiai Szemle 7—8. 600—610 l.
- BÍRÓ K., 1976. Erkölcsi tudatossági szintvizsgálatok. Akadémiai Kiadó, Bp. 233 l.
- BÍRÓ K., 1978. Erkölcsi nevelés az osztályfőnöki órákon. Tanító 1. 19—21 l.
- CELIKOVA, O. P., 1976. A személyiség erkölcsi teljességének kérdéséhez. 'OPKM Dokumentáció.
- DARÓCZY S.-SZVÉTEK S., 1978. A szocialista eszmény és erkölcsiség személyiségfejlesztő szerepéről. Pedagógiai Szemle 1. 11—20 l.
- DURÓ L., 1967. Az életkori sajátosságok figyelembe vételének néhány neveléslélektani problémája. Pszichológiai Tanulmányok X. Akadémiai Kiadó, Bp. 351—355 l.
- FORTIER L.—VISTORKY, A. B., 1964. L' éducation morale. Au cours préparatoire et au cours élémentaire. Paris .
- GERÉB GY., 1967. Eljárásmod a tanulók önismeretének és emberismeretének kísérletes vizsgálatára. Acta Académiae Paedagogicae Szegediensis, 167 l.
- HAJNAL M.-NÉ, Az iskola és az átmeneti értékek 1978. Köznevelés 40. 71.
- RÓKUSFALVY P., 1979. Az erkölcsi nevelés személyiségelméleti problémái. Pedagógiai Szemle 7—8. 590—599 l.

DIE MORALISCHEN URTEILE UND DAS VERHALTEN VON SCHÜLERN IM PUBERTÄTSALTER II.

Alice DOMBI

Das praktische Ziel der sittlichen Erziehung ist die Herausbildung eines moralischen Verhaltens. Sie kann nur erfolgreich sein, wenn wir die das Verhalten gestaltenden Faktoren, die Effektivität des Bewusstmachens kennen.

Die Untersuchungen der Verfasserin dienen der Erschliessung der sich im Niveau der moralischen Urteile und in den Verhaltenstendenzen der heranwachsenden Schüler offenbarenden Gemeinschafts-Charakteristika.

МОРАЛЬНЫЕ СУЖДЕНИЯ И МОРАЛЬНОЕ ПОВЕДЕНИЕ УЧАЩИХСЯ ПОДРОСТКОВОГО ВОЗРАСТА

АЛИЦЕ ДОМБИ

Практической целью морального воспитания является формирование правильного морального поведения. В интересах успешного достижения этой цели необходимо знание факторов, способствующих формированию морального поведения.

Исследования ставит своей целью раскрытие коллективистских характеристик, проявляющихся в уровне морального суждения и тенденциях поведения учащихся подросткового возраста.